

STM 1979:2

Vallhornet i Sverige
Terminologi

Av Holger Larsen

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

Vallhornet i Sverige

Terminologi

Av Holger Larsen

"Ty namn äro mäktiga ting och bibehålla alltid en viss magisk kraft. Kunskapen om namn var en gång den högsta kunskapen, den kunskap med vilken man kunde besvärja, och något av den känslan finns alljämt kvar." (Frans G. Bengtsson, *Vetenskapen om namn*)

Inledning och problemställning

I sitt metodinriktade arbete från 1964 ger Bruno Nettl bl.a. goda skäl för att instrumentforskningen bör studera det folkliga språkbruket avseende musik och musicerande, givetvis inklusive de folkliga benämningarna på musikinstrument. Dessa är också värdefulla för lingvistik:

Since names of instruments are frequently diffused and borrowed along with the instruments themselves, studies of these names may be useful to the researcher in linguistic borrowing. And since the terminology of musical instruments, their parts, and their making is one of the rare instances of technical terminology in nonliterate societies, it offers the linguist an opportunity to explore this side of speech behavior. (Nettl 1964, s. 208.)

Som bekant gjorde Curt Sachs flitigt bruk av folklig terminologi för historiska hypoteser om främst instrumentens ursprung och utbredning. Även om hans metoder och resultat har kritiserats, har senare flera forskare, bl.a. i samband med projektet *Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente*, framhävt de semantiska och etymologiska spörsmålen relevans för studier av folkliga instrument (Emsheimer & Stockmann 1960, Stockmann 1964 och SIMP 1—6). Elschek (1976) hävdar att "die Bezeichnungen von Instrumenten in schriftlichen Quellen sind für die historische Instrumentenkunde äusserst wichtig" (s. 28).

Instrumentbenämningarnas omfattande referenser och betydelseförskjutningar har också utförligt diskuterats av Draeger (1964). Vid sidan av geografiska och sociologiska aspekter pekar Draeger även på möjligheter att ur benämningar på instrument hämta information om deras konstruktion (material, tillverkning, form m.m.) och musikaliska förutsättningar (tonbildning, spelteknik, klang m.m.). En viktig modifiering av optimismen inför skriftkällors information ger Hammerstein (1962). I en klargörande genomgång av förhållandet mellan medeltida bild- och skriftkällor uppehåller han sig vid det viktiga faktum, att skriftkällorna ingalunda är "fachlich-musikalisch" utan snarare "theologisch, exegetisch, encyclopädisch oder poetisch". Detta gäller ingalunda endast medeltida skriftkällor. I Sverige har Stig Walin i sin stora inventering av äldre instrumentbenämningar erfärut hur vaga besked forskaren ges om termernas tekniska innebörd. Walin ger följande försiktiga kommentar (1948, s. 7):

Det är så gott som omöjligt att endast ur dessa och liknande omnämnanden skaffa sig en uppfattning om den s.ä. instrumenttekniska realiteten bakom de använda facktermerna. Själva originaltexten klargör för läsaren i många fall inte ens, att det överhuvudtaget är fråga om musikinstrument.

Hammerstein har sammanfattat kraven på undersökningar och tolkningar av textkällor. Viktigt är, enligt Hammerstein (1962, s. 179f.) att texterna (instrumentbenämningar och instrumentbeskrivningar)

zusammengestellt und verglichen, ihre Stammbäume und Herkunft aufgestellt werden, in ähnlicher Weise, wie dies mit Erfolg auf dem Gebiet der übrigen musikalischen Terminologie bzw. Klassifikation bereits geschehen ist. Die meisten Texte werden sich dann wohl als topisch erweisen.

En textkälla, liksom en uppteckning av någons berättelse, kräver alltså en interpretation som är byggd på förtrogenhet med omnämnda föremål. De problem som är förknippade med dessa, tillsynes självklara, krav på termundersökningar har Eggebrecht redan i sin Terminologie der Musik (1955) markerat och senare till väsentliga delar löst (Eggebrecht 1968, 1970).

Vilka frågor om ett instrument bör vi då ställa vid ett studium av dess benämningar? Elschek (1976, s. 28) betraktar två frågor som fundamentala: (i) om benämningen *b* verkligen är en instrumentbenämning och — om så visar sig vara fallet — (ii) vilket eller vilka instrument användaren av *b* avser med *b*? Dessa frågor är blott skenbart triviala. Det kommer bl.a. denna framställning att visa.

En sorgfällig *inventering* av de facto brukade instrumenttermer i olika dialekter och språkbruk kan bidra till kartläggningen av instrumentets utbredning, såväl geografiskt som socialt. En sådan inventering torde även i viss utsträckning kunna ge en skattning av förekomstfrekvens i olika geografiska områden (enligt maximen "kärt barn har många namn"). Jämförelser med icke-svenskt språkbruk kan också belysa den historiska dimensionen, instrumentets traditionsväg och geografiska-kulturella utbredning utanför vårt land.

Inventeringsarbetet måste tolkas, och förutom placeringen av termerna historiskt, geografiskt och socialt, skall de granskas med hänsyn till vad jag här vill kalla *innehörd* och *referens*.

Med *innehörd* skall här förstås instrumentbenämningarnas precisering av instrumentets användningar, funktioner, fantasi- och idéassociationer o.dyl. Till *innehörd* räknas här även vissa benämningars "emotiva laddning". Frågor om termernas *innehörd* syftar således till att undersöka och sammanfatta olika föreställningstraditioner, som levt och i några fall kan leva kvar kring instrumentet.

Med *termers referens* avses här närmast det som Stockmann (1964) för till "semantische Worterklärung" (s. 243), alltså relationerna objekt—benämning i vidaste mening. Grundläggande är här frågan om vilka föremål en term refererar till. Genom att studera språkbruket *s* och hur termen *t* används i *s*, kan man — i de flesta fall — avgöra vilket instrument eller vilken grupp av instrument, som någons i *s* avser med användningen av *t*.

I denna framställning skall anförda infallsvinklar beaktas för att, så långt möjligt, precisera instrumentbenämningarnas (och andra för instrumentet viktiga termers) förekomst och användning i olika språkbruk, och därmed bidra till tolkning av instrumentets betydelse i ljuset av dess sociala och andliga miljö.

Målet är att med hjälp av folklig terminologi ge ett bidrag till kännedomen om instrumentet, dess miljö, användningar och funktioner i vårt land. Jag är här således inte ute i primärt etymologiskt och språkvetenskapligt ärende. Undersökningen har krävt konsultationer av experter med adekvat språklig utbildning. För tolkning av källor, uppteckningars värde, uttal, stavning etc. har flera språkforskare varit mig behjälpliga.¹ Det finns anledning att markera önskvärdheten av att dylika konsultationer sker i framtida musikterminologiska undersökningar.

Vilket slutmålet för en terminologisk undersökning än är, är en noggrann terminologisk och typologisk analys av tillgängligt material nödvändig. I Sverige finns också ett stort tillgängligt material. Vid sidan av de uppgifter som återfinns i litteraturen har dialekt- och folkminnesarkivens uppgifter givetvis största värde. ULMA har inte bara ordregister utan även utförliga beskrivningar av folkliv och folktro. I ULMA:s lokaler finns också Ordbok över Sveriges dialekter. DAL i Lund har register över uppteckningar ordnat efter etnologiska principer. Detta kompletterar de etnologiskt inriktade arkiven i Lund (LUF) och Göteborg (VFF). Även Nordiska museet (EU) har uppteckningar av samma slag som de traditionsinsamlade dialekt- och folkminnesarkiven. Slutligen bör här också nämnas SAOB:s mycket pålitliga etymologier. I den mån materialet ännu (1979) inte är utgivet finns det i ordbokens samlingar i Lund.

De källor som i övrigt utnyttjats för denna undersökning presenteras när anledning finns.

Förändringar i relationen mellan ord och föremål komplicerar varje terminologisk undersökning (jfr Eggebrecht 1968, 1970). Från Levander (1936) härrör det nästan klassiska påståendet, att "de äldsta orden kunna beteckna de yngsta föremålen, de modernaste orden de äldre kulturrelikerna". Sigurd Erixon (1933) ger i studien kring de båda redskapen för sädens rensning — "dryftetrag" och "vanna" — typexempel på, hur relationen mellan föremålen och deras benämningar i olika landsdelar kan utveckla sig i rakt motsatt riktning. Ett annat ur metodisk synpunkt viktigt arbete utanför musikvetenskapen, där slutsatser beträffande folkliga föremål nås på grundval av terminologin, är i detta sammanhang Eriksens (1943) ordhistoriska och ordgeografiska undersökningar av sängens och bostadens historia i vårt land. Dessa och liknande etnologiska undersökningar har visat hur samma term i olika dialekter betecknar olika föremål och omvänt, att samma föremål har givits många olika namn. Så är även fallet med vallhornet. Även om distinktionen mellan hornen och de benämningar dessa har givits är självklar, kan ändå, och det är min förhoppning, en inventering och interprete-

¹ Råd och rättelser har lämnats av arkivchef E. O. Bergfors, arkivarie Asa Nyman vid ULMA och arkivchef Bengt Pamp vid DAL. Även prefekten vid Institutionen för nordiska språk, prof. Lennart Elmvik, samt dennes elev, doktoranden Margareta Andersson har varit mig behjälpliga. För inventering och kontroll av mina uppgifter vid VFF tackar jag slutligen också Ann Christin Sandell i Göteborg.

ring av termbruk klargöra och i någon mån tillföra kunskaper om hornens användningar och utbredning.

Språkliga konventioner är socialt och geografiskt begränsade i folkkulturen, och detta gäller följaktligen även den musikaliska terminologin. Genom muntlig tradering, bygemenskaper, geografiska och historiska skiktningar liksom ålders- och/eller könsbestämda exekutörsgrupperingar har instrumentbenämningar förblivit variabla. Här föreligger en intressant skillnad gentemot konstmusiken och dess terminologi.

Parallel zur historischen Entwicklung der Instrumente verläuft die Entwicklung ihrer begrifflichen Singularisierung. Bestimmte Einflüsse, historische Wandlungen und der Wechsel des sozialen Wirkungsbereiches schlagen sich auch in ihren Bezeichnungen nieder. Die Kunstmusikinstrumente, die im allgemeinen ein stabileres Konstruktionsgefüge besitzen, haben auch eine eindeutiger Terminologie. Dagegen ist die Instrumentenentwicklung im Bereich der niederen sozialen Schichten variabler. Dem entspricht auch eine breitere Namensvarianz." (Elschek 1976, s. 29.)

Denna bredare "Namensvarianz" gäller i högsta grad för vallhornet i Sverige, som givits minst fjrtioalet mer eller mindre skiftande benämningar. Även Kunz (1974) bekräftar den terminologiska mångfalden i sin genomgång av de tjeckiska folkmusikinstrumenten. De flesta instrumenten har tilldelats ett flertal vad Kunz kallar "Scherznamen", och Elschek (s. 29) anser det inte heller förvånande, att de flesta slovakiska folkmusikinstrumenten i genomsnitt har 2—5 och ofta 10—20 benämningar.

Det är dock i några fall vanskligt att avgöra om mindre terminologiska differenser i uppteckningarna är reella dialektala och/eller historiska variationer. Det är möjligt att olika dialektforskare och upptecknarens tolkningar kan ha avsatt varierad stavningspraxis. (För källkritisk genomgång av folklivsuppteckningar se Gustavsson 1975.) Med ett så stort material som landets folklivsuppteckningar utgör, kan jämförelser mellan vittnesbörd och traditioner² rörande musikinstrument och deras användningar ge tillfredsställande korrigering av eventuella falsifikat, plagiat och fabulat.

Med tanke på det svenska riksspråkets, dvs. det skrivna språket och det s.k. "bildade" talspråket, relativt begränsade ålder och hornens anmärkningsvärt höga ålder, finns anledning att förmoda, att det bland de här inventerade hornbenämningarna finns några i äldsta kända folkmål brukade. De svenska folkmålen hänger intimt samman med den äldre allmogekulturen och till skillnad från t.ex. de isländska och finländska folkmålen står de svenska i relativt stark kontrast till det yngre riksspråket (Wessén 1967, s. 10).

Vallhorn, horn

*Vallhorn*³ är den i svenskt, såväl i flera dialektala som i senare musikvetenskapligt språkbruk vedertagna benämningen på ett av ko-, ox-, tjur-, bock- eller

² Med "vittnesbörd" avses uppteckningar av vad meddelaren själv upplevt. "Vi kallade alltid hornet för *tushorn*." "Tradition" avser däremot information som överlämnats från generation till generation. "Min farmor berättade att hon som flicka ofta hört *tushornet*."

³ Kursivering av instrumentnamn och övriga relevanta termer innebär här, att det är den faktiskt brukade termen, det språkliga uttrycket, som behandlas.

gethorn tillverkat blåsinstrument, använt i boskapsskötseln som skrämselredskap och/eller mer utpräglad melodiinstrument. Prefixet *vall-* utgör precisering till instrumentets miljö och därmed sammanhängande användningsområden. (Jämför uttryck som *vallbjon*, *vallhund*, *vallåt* m.fl.) Denna deskriptiva avgränsning är i detta sammanhang tillräcklig.

I äldre, företrädesvis medeltida skriftkällor förekommer inte *vallhorn* utan endast *horn*. *Vallhorn* har inte heller använts i de äldre lexikon, som Walin (1948, 1949) inventerat. Det är knappast överraskande, att prefixet, som precisering till användningsområde, här ej anslutits till instrumentnamnet *horn*. Instrumentets funktion framgår i regel av kontexten, men vi kan ej definitivt avgöra om *horn* i dessa äldre skriftkällor avser instrument tillverkade av kreaturshorn.⁴

Det är inte möjligt att sätta likhetstecken mellan uttrycket *horn* och kreaturshorn i medeltida skriftkällor. I svenska och norska dialekter har *lur* även använts i betydelsen "horn" (även *hornlur*, *bockhornslur* m.fl., se nedan). Det är bl.a. därför mycket vanskligt att avgöra hur skarpt och konsekvent medeltidstexterna skiljer mellan *horn* och *lur*. Uttrycken kan mycket väl ha använts högst oprecist om instrumenttyperna. I flera fall kan vi dock försiktigtvis, i enlighet med Sevåg (1966), "regne med at horn betyr dyrehorn (med el. uten metallbeslag)".

I en handskrift från senare delen av 1400-talet omnämns såväl *hornblåsare* som *hornblasiriska* (GU C20, s. 72, 150, 119). Termbruket ger ytterligare en historisk dimension och i någon mån bekräftelse på de musikvetenskapliga hypoteser rörande problemet om vallpersonalens kön, för vilket Moberg (1955, s. 19f.) utförligt och ingående redovisat.

Uttrycket *horn* finns i medeltida texthandskrifter i många varianter och sammanhang och kan ej alltid, som nämnts, preciseras till instrumenttyp. I flera kontexter, särskilt i moment av deskriptiv art, indikeras en instrumentanvändning sådan, att det senare *vallhorn* kan betraktas som synonym. De citat som här urvalts kunde kompletteras med mer dubiösa textpartier, där *horn* förekommer. Här är det dock inte nödvändigt att referera samtliga texter där *horn* omnämns och med stor sannolikhet åsyftar blåshorn. (Se vidare Walin 1948, 1949 och SAOB.)

"Man matte höra ouer skoghin all af hans horn swa mykith skall" (FR)

"Horna höghtider oc ludhra" (MB 1:498)

"Han skulle thz [hornet] blåsa" (FL)

"Lwdhra blåst oc horna" (MB 1:499)

"En väkter blåsir aff sith horn" (MD)

I landets troligen äldsta bevarade, något så när fullständiga, lexikon intresserar främst följande glossarium:

Classitum....horn ok ludher

Cornicen....hornblåsare

Eneator....hornblåsare okmwnharpolekare

Ilitus....lwder horn aller oc käpper (C20)

⁴ För utförlig terminologisk, främst etymologisk, granskning av *horn* och *blåsa* (i) *horn*, se SAOB.

I senare lexikon, från 1600- och 1700-talen, förekommer bl.a. *luder*, *lituus*, *cornu*. Någon eller några av dessa latinska benämningar kan gälla högrestandsredskap, men i följande passusar åsyftas sannolikt det folkliga blåshornet:

"Fäherdarne roopa vth (söderne) vthur Fähwset (fäbodarne) med ett luder (blåshorn)" (Co.-Schr 1640)

"BUCCINA, BUCCINUM... 1. Trompeta... 2. En Zinka eller Blåsehorn, en Lwr" (P. 1640)

"LITUUS....herdalur, blåshorn" (E. 1764)

Termen *vallhorn* och dess dialektala varianter har använts i de landskap som de flesta etnologer räknar till fäbodområdet (se karta i Lidman 1963, s. 21; art. Fäbodomusik i Sohlmans musiklexikon, 2. uppl.), men också i landets södra delar där ett mer kontinentalt herdesystem fungerat (Szabo). Däremot finns undantag inom landskapen. Så har t.ex. Malungsmålets *gäschhorn* ingen motsvarighet i Limamålet, där *gatta* (valla) ej sammanförts med *horn*.

Vallhorn har, så långt det varit möjligt att utröna, betecknat både horn med och horn utan grepphål. Termen har också tjänat som samlingsrubrik på blåshorn tillverkade av horn från olika slags kreatur (getdjur och nötboskap). Det är också i denna övergripande mening som forskare fr.o.m. 1800-talet brukat *vallhorn*. Richard Dybeck inventerar ett ansevärt antal hornbestämningar, främst från Hälsingland, men samlar dessa under och hänvisar i sin ordlista (1846) på flera ställen till *vallhorn*. På liknande sätt avser tydligtvis Hylltén-Cavallius med *vallhorn* ett samlingsnamn på olika slags blåshornstyper och dialektala benämningar på dessa (se t.ex. 2, s. 456).

Språkbruk där *vallhorn* använts om annat föremål än det här grovt beskrivna har ej kunnat beläggas. (Ett besynnerligt undantag utgör dock Tobias Norlinds hänvisning till *lur* i Nordisk familjebok 3. uppl.) Dialektarkivens uppgifter om *horn* är i många fall svårtolkade. Detta beror på flera omständigheter, men främst på att utsagorna inte sällan ger otillräckliga uppgifter om föremålens användningar och funktioner. Man tvingas således inventera och rata en mängd uppgifter gällande horn som använts som difflaska, klädeshängare, tobaksburk, kruthorn m.m. Tolkningsproblem vållar även vissa fiskeredskap, som t.ex. *vahorn* och *halhorn*. Till fiskelagets utrustning anförs t.ex. *vahorn* och *vadlur*, där endast det senare refererar till blåsinstrument. (Jfr här Elscheks fråga (i).) I enstaka fall finner man uppgifter om blåshorn under strukturerade frågor om mat- och dryckeskärl. Så lär man sig t.ex. att vallhornet troligen är det enda instrument, som även begagnats såsom dryckesbägare (Olsson 1940, s. 63).

Jakthorn, jägarhorn, kenthorn, posthorn

Flera hornbenämningar, som *jakthorn*, *jägarhorn*, *kenthorn* m.fl. — samtliga refererande till blåsinstrument — har avsett horn tillverkade av metall. ("Förutom jägarhorn av messing är inga andra blåsinstrument här kända än, att det i gamla dagar funnits gaithorn." EU 9991, Hellvi, Gotland.) Däremot finns belägg för att åtminstone *posthorn* i äldre tider avsett signalinstrument tillverkade av kreaturshorn. I Kunglig skrivelse av den 7/11 1690 berättas, att postbön-

derna i Skåne erbjudit sig att på egen bekostnad införskaffa posthorn av mässing istället för "de förre allenast brukat gete- eller bockhorn". I ett brev från postkommissarien i Willmanstrand från 1724 sägs också, att de flesta bönder ej hade posthorn av metall utan ett "bock- eller gethorn".⁵ Ordet är alltså beständigare än föremålen; benämningen har bibehållits även om det inneburit en feletikettering ur strikt materialsynpunkt.⁶ Posthornen har endast haft materialet gemensamt med vallhornen och lämnas därför därhän i detta sammanhang.

Byhorn, by(a)lur, wärahorn

Till vallhorn räknar jag däremot de under olika namn kända blåshorn, som ingick i byherdens utrustning i södra Sverige. Bylaget i södra Sverige bildade oftast gemensamt vall-lag. Vallarna/herdarna/hörarna, vilka i likhet med kontinentens yrkesherdar således var anställda av byn, var utrustade med *byhorn*.⁷ I Halland sägs herden signalera i *byhornet* (EU 19113, Källsjö), och Niccolovius (1908) för till byherdens utrustning i Skytts' härad det s.k. *wärahornet* (s. 22). Han berättar bl.a. om "fäherden", som

satt med sin ringstaf i ena armvecket, och sjöng i kapp med himmelens foglar eller ock blåste på sit "wärahorn" och inöfvade sina hornlåtar, hwilka ofta förtjente att höras af andra öron än de långa, inför hwilka de inöfvades. (S. 180.)

En översättning av termen *wärahorn* ges i en berättelse från Ingelstads härad i Skåne. Bruzelius (1930) berättar att fåren vaktades av "fårahören", vars attribut var 'wärahornet' (vädurshornet)" (s. 61). Men även termen *vallhorn* förekommer i Skåne. I berättelse från S. Rörum och N. Mellby socknar om pojken respektive flickans ansvarsområden heter det, att pojken skulle "vakta fåren och getterna för hela bylaget på gemensam betesmark och blåsa i vallhorn för att skrämma ulven" (EU 4492). Hylltén-Cavallius avbildar vad han kallar ett *byhorn* (2, s. 293). Erixon (1937) redogör utförligt för byherdens instrument och dess signaluppgifter. Szabo (s. 297) refererar *wärahornet* och dess användning av bönder i Torsby, då de vaktade får i turföljd.⁸

Termen *byhorn* skall alltså ses i ljuset av herdeinstitutionen: det är *byns* horn liksom herden är *byns* herde. Hornet är ett enkelt vallningsredskap, men samtidigt, och det är viktigt, ett slags herdeattribut; ett yrkesredskap, som kan ha förvärvat under former påminnande om de mellaneuropeiska, ceremoniella formerna (Berg & Svensson 1934, s. 192f.). Glunz (1919, s. 10) meddelar, att byhornet i Mengen, Westfalen, var den symbol, som herden under ceremoniella former erhöi av borgmästaren efter herdevalet.

Av den sydsvenska herdetraditionens likheter med kontinentens finns flera be-

⁵ Uppgifterna lämnade av Margareta Wigart vid Postmuseum i brev till prof. Ernst Emsheimer, Musikmuseet.

⁶ Jfr här uttryck som *bläckhorn*, som tidigare alltså avsett kreaturshorn.

⁷ Samlad beskrivning av vallningsorganisationen i Sverige och på kontinenten ges i Szabo (1970).

⁸ Alla bockhorn var uppträdda på ett band och vart och ett hade namn inristat efter ägaren. Vaktningens ordningen bestämdes så av hornens placering i knippan. (EU 14339.)

skrivningar. Om herdens viktiga ställning bland byns funktionärer skriver bl.a. Granlund. Herden representerar

ett uråldrigt ämbete med eget värdighetstecken nämligen ringstaven, var också ofta utrustad med ett horn, värhornet, som han tutade och spelade på. Därtill var han på vissa orter en beriden karl. (S. 50.)

Cajsa Lund ger följande definitioner av *bylur* och *vallhorn*:

Byalurar av ox- eller kohorn, oftast med metallmunstycke och inskurna namn, årtal och diverse andra tecken finns nästan alltid i kulturhistoriska muséers samt hembygdsgårdars samlingar. Bylurarna har inga fingerhål. Djurhorn med fingerhål och utan metallmunstycke hör vanligen till fåboddskulturen ("vallhorn"). (1977, s. 7.)

Enligt kataloguppgift från Kulturen i Lund rubriceras dock ett rikt dekorerat kohorn med fyra grepphål som just *byalur* (inv.nr saknas, foto nr D.1018:30, 31). Det finns dock flera omständigheter som gör det möjligt att jämkä dessa till synes motsäggande uppgifter. Det är t.ex. möjligt att föremålsregistreringen ej är korrekt. Vem har utfört föremålsregistrering och efter vilka principer? Det är vidare fullt möjligt att också byåldersmannens sammankallande signalhorn kallats *bylur* eller *byalur*. Detta redskap, som alltså ej primärt tjänat i arbete med kreaturspassning, skiljer sig vanligen från vallhornen i det, att man försett det med klockstycke och/eller munstycke av metall. Applicering av kopparbeslag vid mynningen förändrar hornets klang och förstärker troligen också bl.a. därmed dess status. Språkmaterialet ensamt är alltså här av begränsat klassificeringsvärde.

Inte bara byåldersmannens horn har försetts med dylika metallkompletteringar. I Ystads fornminnesförenings samlingar finns ett praktfullt oxhorn från sent 1700-tal, som är försett med kopparmunstycke. Hornet, enligt uppgift i museet använt in på 1840-talet av "hörar" (i detta fall koväktare), rubriceras likaså *byalur* (inv.nr 3962). Rättvisande distinktion mellan byherdens och byåldersmannens blåsredskap försvåras här ytterligare.⁹

Ett *granna backe horn* är ett sammankallande blåsredskap. I ett sådant horn skulle blåsas då grannstämma skulle hållas för byalaget (EU 9991, Källands härad).

Även i Norrland finns, under namn som *signalhorn* och *kökarhorn*, kreaturshorn bevarade som är försedda med dylika, i någon mån statusmarkerande, metall detaljer. "Finnes här ett kreaturshorn, med pågjutet munstycke af tenn använt såsom lur." (EU 9991 Rödöns sn, Jämtland.)

Även den sydsvenska *vadluren*, ett signalhorn använt av vadlagets bruse (fiske-lagets förman), var, enligt uppgift från Fiskebäckskil (EU 9991), tillverkad av ett "kreaturshorn". *Vadluren* räknar jag givetvis inte till vallhornen, men den tjänar här som illustration till vanskligheten att i folkligt språkbruk uttöka en klar distinktion mellan horn och lur. Hybrida benämningar, som *hornlur* (EU 38605, Skee, Bohuslän) och *fårlur* (EU 9991, Borgholm, Öland), ger upphov till

tolkningsproblem. Man kan givetvis se vissa sådana termer som resultat av att personer med högst skiftande kunskaper utfört föremålsregistreringen. Men även då upptecknade termer väl överensstämmer med respektive dialekt, bekräftar de horn, som har likartat utseende men olika användningsområden, att vi inför enskilda instrument vilkas användning vi ej känner, därmed även saknar tillräckliga villkor för bestämmande av korrekt folklig benämning. Distinktioner avseende vallhorn och andra blåshorn (liksom folkliga instrument i allmänhet) skall därför, och det har väl den terminologiska diskussionen så långt visat, ej enbart grundas på föremålsanalys utan även på kartläggning av instrumentets miljö och funktioner. "Vallur och byalur hava fått namnen efter sin användning" (EU 8968, Älgshult, Småland).

Gesl-, gässelstraut, gäschhorn, gjallarhorn

Vallhornets form, dvs. dess starka konicitet, har givit upphov till de i Älvdalsmålet vanliga varianterna av *strut*. Dybeck lämnar två namn, *strautin* och *gäsl-strautin*, där *gäsl* (även *gessl* och *gesl*) är ett dialektalt uttryck för vall. (Jfr *te gässla* = att valla, gå i vall.) Levander & Björklund anger termen *Gässelhorn* för vallhorn och i Rietz' dialektlexikon anges likaså *gesl* (*gäsl*) som stomme till bl.a. *gäslkall* (manl. vallhjon), *gäsl-kulla* (vallflicka/piga), *gäsl-kuppä* (vallsäck) samt *gäta* ("vakta kreatur på bete"). Levander (1925), slutligen, nämner tre varianter av *vall* i Dalmålet: *gässel*, *gäll* och *wöll*. De två förstnämnda är förleder som har samma ursprung, äldre *gätl*-, bildat till stommen i verbet *gäta* (valla), men *wöll* betyder "gräsvall o.dyl." och hör alltså inte alls hit.¹⁰

Lars Malmberg från Älvdalen berättar år 1934 att "jag råkat glömma en viktig användning av hornet, nämligen som blåsinstrument. 'Strautn' hörde nästan obligatoriskt till vallkullans utrustning." (EU 6964.) En annan uppgiftslämnare från Älvdalen bekräftar: "Två slags horn att användas i skogen känner jag till från min barndom: 'Straut' (strut, horn) och 'Basu' (basun, dur)." (EU 11048). Även Forsslund (1:2, s. 134) för till Älvdalsmålet termen *gelstrautarna*. Två sena källor indikerar viss kontinuitet i språkbruket. Anders Södersten berättar i Skansvakten¹¹ år 1967 om en Isak Isak från Blyberg som "var mycket styv att spilo o strautem" (s. 40) och i samma tidskrift (1975) hänvisar Ragnar Forsslund till "spel på strautn" (s. 24). (Jfr *ströjten* (ULMA 7883, s. 26, Mora).)

Bland flertalet betydelser av *strut* ger Rietz den för Dalarna "typiska" betydelsen "horn, lur". Han räknar bl.a. upp följande benämningar: *strut*, *straut*, *basu-straut*, *buk-wonns-straut* och *uks-wonns-straut*.^{11a}

I Malungs hembygdsgård förvaras ett bockhorn med grepphål under namnet *gäschhorn* (inv.nr 2026). *Te gäschla* (jfr *gässel* och även Limamålets *gatta*) betyder att "gå vall", varför även *gäschhorn* här tolkas som variant av vallhorn.

Gäll liksom norskans *gjall* för onekligen tanken till det *gjallarhorn* som, enligt Snorres Edda, Heimdall äger. *Gjallar* och *gäll* skall dock inte förväxlas med

¹⁰ Jfr även *gässelsticka* och *gässelklubba* (Levander 1943, s. 182).

¹¹ Älvdalens hembygdsgårdens midsommartidning.

^{11a} Prof. Ernst Emsheimer, som vänligen givit mig råd och rättelser, påpekar dubbelanvändning av termen *strut*, betecknande både horn och lur.

det *gäll* som har sitt ursprung i *gätl*. *Gjallarhornet* är, enligt SAOB, använt i betydelsen "det gälla hornet". *Gjallarhornet* har enligt Eddan blåsts i vid Ragnarök och då gudarna håller råd (övers. B. Colliander, Den poetiska Eddan. Sthlm 1957):

Mims söner resa sig
makternas öde
tänds vid det gamla
Gjallarhornet;
högt blåser Heimdall,
hornet är i vädret,
Odin mäter
till Mims huvud

Från Siljansbygden, som väl anses vara landets mest "konsekventa reliktområde" (Svensson, s. 69), rapporteras ett stort antal hornbenämningar, som alla är varianter av rikssvenskans *horn*. Dybeck har följande uppställning i Runa (s. 5):

Egentlige gäsl-strautarne nämnes äfven I Dalarna horn, uånn, samt äro:
Uks-uåned, —
Kjur-uåned, —
Bukk-uåned, —

Enligt Forsslund (1:5, s. 48) kommer *uånn* från Mora och det snarlika *oönn* från Orsa. Även *uånnä* (ULMA 3337:1, s. 14), *vånn/wånn* (ULMA 7910, s. 19f) samt uttrycket för att blåsa i horn, *kul i vånnär*, är samtliga uttryck från Moratrakten. *Orn* och *låtorn* samt tillhörande *låt i ornä* uppges komma från Siljansnäs (ULMA 10130, s. 31). Enligt R. Forsslund (1967, s. 24) motsvaras dessa namn på horn närmast av Älvdalsmålets *uonn*. Dessa mindre variationer kan lätt uppfattas som uppkomna p.g.a. olika stavningspraxis. Studium av artikeln *horn* i OÖD ger emellertid upplysningen, att variationerna i uppteckningarnas skrivning av detta ord grundar sig på olikheter i uttalet i de skilda sockenmålen.

Den i åtskilliga varianter, i stora delar av Skandinavien, kända ramsan om olika instruments inverkan på de vilda djuren (utförlig analys och utbredningskarta i af Klintberg 1974) låter följaktligen när skogsbusen (= björnen) talar Älvdalsmål:

Uks-uåned å basu-strautin
rädd mig åv lande
bukk-uåned å kjur-uåned
lioder mig väl i äru

Benämningen *lanselur*, som förekommer i en bohusländsk uppteckning av denna ramsa, tolkas av Moberg (1955, s. 57) som synonym till *vallhorn*. *Lanselur* paras dock i ramsan med det av besten lika avskydda *bockehornet* och skall därför, såvida ej upprepning avses, rimligen tolkas som en lur snarare än ett horn. Ramsan lyder (VFF 1001):

Barneskrig å jämmerrob
då lockar mej till kråga
men bockehorn å lanselur
Dä skrämmer mej till döda.

I trakter där endast getdjurens horn använts för instrumenttillverkning har *bockhorn* och *gethorn* fått ersätta *vallhorn*. (Detta gäller i Limamålet och i andra dialekter från trakter med övervägande hornlös nötboskap.) Främst *bockhorn* har blivit vanligt samlingsnamn. I sena framställningar möter vi *bockhorn* som samlingsnamn på olika slags blåshorn. Rehnberg (s. 37) säger t.ex. att "bockhorn och lurar ingått i fåbodkulturens instrumentvärld" och avser givetvis inte därmed att utesluta t.ex. kohorn och oxhorn. Det är alltså värt att markera att *bockhorn* ej alltid skall förstås som precisering till horn tillverkade av getdjurens horn.¹² Även i Norge, där bockens horn varit det vanligaste materialet till *vallhorn*, har detta språkbruk etablerats. Sevåg (1973, s. 34) säger också att termen *bukkehorn* har blivit "eit slag litterært samlenamn på horn til å spele på". I föreliggande framställning undviks detta språkbruk. *Bockhorn* förbehålls, om annat ej anges, just en materialprecisering. Vanliga namn på bockhorn är i Dalarna *bukkuåned* (Älvdalen), *bockhorn-gütthorn* (Lima) och *bukkwånn* (Mora) (Se vidare Levander & Björklund.) I södra Sverige talas om *bockhorn*, *bockehorn* och *bockahorn*.

Svänghorn, björnhorn, varghorn

Svänghorn har jag endast kunna belägga i Värmland, där ordet använts om *vallhorn* tillverkade av *gethorn*. "Gethornet kallades här [Dalby sn, min anm.] 'svänghorn'" (Tu 2, s. 231.) I "Vad de gamla berättade" (Sunnemo sn, 1953, s. 571) berättas om, att de förr hade "ett gethorn, som kallades 'svänghorn' och var fäst vid näversäcken".

Varghorn, som förekommer i rubrik till ett fotografi av en bockhornsblåsare (EU 29248, Rönö hd, Södermanland), åsyftar förmodligen instrumentets funktion, dvs. dess roll som larmredskap. I trakter, där björnen varit den stora faran för husdjuren, kallas *vallhornet* på analogt sätt för *björnhorn*. "Det gällde då att ha kraftiga vapen mot Nalles 'uppvaktningar'. Det var björnhornet tillverkat av ett bockhorn och konstruerat med ett läte — riktiga skrämselskott, som ljud vida över skogarna. Det gjorde en snabb effekt." (EU 37147, Ullerånger Ångermanland.) Även det värmländska *bässehorn*, där *bässe* står för björn, har enligt Tu (1, s. 22) haft samma funktion. I Kyrkefalla museum (i Tibro) förekommer *varghorn* som benämning på två bockhorn (inv.nr 72—73). Sambandet med bockhorn är sannolikt tillfälligt i det, att *varghorn* och *björnhorn* åsyftar instrumentets funktion och instrumenten på nämnda platser tillverkats av just bockens horn.

I Estlands svenskbygder (Rågöarna, Nuckö, Ormsö bl.a.) användes *varghorn* om de ko-, get- eller oxhorn som blåstes i vid vargjakt (Söderbäck 1940 s. 18f.).

Kvickhorn

Särskilt stort intresse tilldrar sig i denna artikel benämningen *kvickhorn* (*quickhorn*) som härrör sig ur sambandet mellan *vallhornet* och det behornade kreaturet från vilket hornet hämtats. Avgörande är, att *quickhorn* sägs avse instrument tillverkade av horn från *levande* (kvicka) kreatur. Dybecks noggrannhet i upp-

¹² "...här fanns signalhorn för byällderman kallade 'bockhorn' men vad jag förnummit var dessa av kohorn." (EU 36626, Bankeryd, Småland.)

teckningsarbetet, som han kompletterade med konsultationer av professorn i nordiska språk, Carl Säwe, har skänkt oss sorgfälliga ordförklaringar. *Qvick/queckhorn*

... kallas ett vallhorn, hvilket är gjort af ett horn, som fallit af ett lefvande (qvickt) kreatur, under stängning. Dess ljud tros hafva en underbar verkan, helst om hornet vid stängning blifvit upptaget, innan det hunnit så nedfalla, att det vidrört jorden. (Dybeck 1846, s. 47.)

Även Moeck (1954, s. 65) beskriver, med hänvisning till Degen (1939, s. 33), detta levande vallhorn:

Die Zauberwirkung des Hornes sei vor allem dann vollkommen, wenn es von einem lebendigen Tiere stamme und während des Hornens zufällig von jemandem aufgefangen worden sei, also nicht die Erde berührt habe.

I ytterligare en variant av ovan citerade ramsa, denna gång när björnen kommer till tals, heter det (Norlind 1930, s. 86):

Hilsterpipa är min syster,
årelur'n är min bror
kvickhornet driver mig över all'land
Så mina fötter de blöda

Qvick förekommer, i medeltida språkbruk, även i betydelsen "boskap" ("födha wart qvick oc fänadh", MB 2:54) och som bekant är *kvickhorn* även det inre hornet, *kvicken*, till vilken några uppgiftslämnare, förståeligt nog, har hänfört termen *kvickhorn*. I detta sammanhang refererar *qvick* till levande, samma betydelse som formulerats i det grymma straffet "qvick i jord" (= levande begravd) (Bergman 1966). (I brev från Gustav Wasas kansli 1546 nämns "oxer, köör, fåår, lamb och annen quick boskap".) Liksom andra lösa föremål av ovanliga ursprung, som t.ex. stenar funna i magarna på djur, har p.g.a. dess fantasieggande styrka det "levande hornet" givetvis lockat till folklig magi (se t.ex. von Sydow 1973, s. 209). Just djurhorn synes också envist omgärdade av fantasiassociationer. Här kunde påminnas om den moderna, globalt lanserade, tron på det pulveriserade renhornets virila förmåga. I Dybecks och Degens mening ger ovedersägligen *quickhornet* fragment till en för vallhornet central folkstro. Moberg kommenterar (1955, s. 60):

Här får vi för en gång skull en tydlig glimt av en ursprunglig folkstro. Till grund för en sådan uppfattning ligger givetvis föreställningen om den livgivande, virila kraften, som koncentreras i hornet i högsta potens vid strid.

Hittills har antytts hur, bland mängden hornbenämningar, flera namn anknyter till instrumentets mekaniska förutsättningar, såsom form och material. Ur *vallhorn*, *byhorn*, *varghorn*, *björnhorn* o.a. kan vi uttolka något om instrumentens funktioner. *Qvickhorn* ger också en viktig pusselbit till bilden av den klangmagi, som omgärdat vallhorn och till vilken det finns anledning att återkomma i studiet av instrumentets funktioner och symbolvärde.

Härmed förs vi vidare till frågan om huruvida det finns en någorlunda enhetlig terminologisk åtskillnad mellan instrument avsedda/brukade som larmredskap

och mera utpräglade melodiinstrument. Kan vi t.ex. ur termerna utläsa eventuell förekomst av grepphål på hornen? Förhållandet mellan vallhornen och benämningarna är även härvid glidande. Relationen mellan ord och föremål måste provas från fall till fall.

En terms innebörd och referens utvecklas, som nämnts, ibland olika på olika platser i landet, varför dess betydelse svårigen kan avgränsas deskriptivt med krav på riksgiltighet. Man kunde här nöja sig med en generell stipulering: horn utan grepphål har de facto ofta betecknats som *tjut-* och/eller *tuthorn*, medan uttrycken *spel-*, *låt-*, *lek-* och *fingerhorn* m.fl. förbehållits instrument med grepphål, varför denna distinktion också kunde föreslås som språkreglering. Detta visar sig dock vid närmare undersökning vara mindre fruktbart och på ett sätt en schablonlösning. Allmogen tycks nämligen snarare ha betecknat föremålen efter deras användningar än efter mekaniska kännetecken. Detta har ovan i flera fall antytts. *Tjut-* och *tuthorn* har också kunnat beteckna ett vallhorn med grepphål, avgörande för benämningen synes ha varit användningsområdet, dvs. att hornet använts att *tjuta* och *tuta* i.

Moberg tolkar också ramsorna om instrumentens olika påverkan på djuren bl.a. utifrån instrumentnamnen, som lagts i de olika vilddjurens mun. Luren sammanför han därför med horn som *tjuthorn* och *tuthorn* till utpräglade apotropeiska larmredskap, medan däremot *spel-* och *lekbhorn* sägs beteckna de för djuren betydligt mer tilltalande melodiinstrumenten. På de senare har, fortfarande enligt Moberg, utförts "de egentliga vallåtarna", som har "utövat en lockande och tilldragande inverkan" (1955, s. 59).

Tjuthorn, tuthorn, stuthorn

Av de flesta källor framgår, att uttryck som *tjut-* och *tuthorn* skall tolkas onomatopoetiskt. Det ligger också nära till hands att se *tjut*, *tut* och även *stut*, som avseende just utförandet av en ton, ett läte eller en signal. Distinktionen gäller alltså olika redskap, men tjänar samtidigt som delare mellan olika funktion hos samma redskap. Det är helt klart, att vallhornets huvudfunktion fått bestämma dess namn. Vanligen förknippar vi väl dock ett *tjuthorn*, i enlighet med Turesson, med ett horn, där "läpparna vibrerar som ett membran och åstadkommer ett tjut" (1, s. 122), även om ju detta ingenting säger om huruvida hornet också har grepphål.

Stut och *stuthorn* medger åtminstone tre rimliga tolkningar. En *stut* är i flera dialekter liksom i riksspråket, en ung oxe, varför *stuthorn* i likhet med t.ex. *bockhorn* kan avse materialangivelse. Det är troligen också bl.a. i denna betydelse termen har använts. I Rietz' dialektlexikon lämnas dock två i detta sammanhang intressanta tolkningar. Dels "lur gjord af trä och omlindad med fin näfver, tjemande till vallhorn för vallhjon" och dels "ropa i vallhorn". Bortsett från att Rietz alltså med *stuthorn* åsyftar luren, vilket kan bero på bristande förtrogenhet med instrumenten¹⁸ ger hans definitioner vid handen, att *stut* uppfattats som synonymt

¹⁸ *Stut* har använts om flera instrument än vallhornet. I Jämtland och Medelpad har även luren betecknats *stut*. Från Norsjö i Västerbotten berättas också att man "på högsommaren gjorde sig stutar av en växt som kallades 'björnstut' (Angelika)". Det framgår att man blåste med växtbladet fäst i kupade händer (EU 22478).

med *tut* och *tuta*.¹⁴ Dybeck (1846, s. 49) har påpekat att *tuta* i samband med vallhorn motsvaras av norskans *stuta*. Precisering till instrumentet ges i följande uppteckning av ramsan, där det också framgår, att *stut* knappast avsett luren (Lindholm 1884, s. 26):

Harpor och pipor
Det lyfter mig att höra
Stutar och lurar
De riva i mitt öra

Vi kan således uttolka tre betydelser av *stut*. Dels betecknande "oxhorn", dvs. en materialprecisering, vidare betecknande ett läte, dvs. onomatopoetiskt, och slutligen betecknande det instrument, horn/lur, som utför detta läte.

Tuta och *tuthorn* förekommer både i skildringar av byherdens signaler och i dramatiska berättelser om hur björn och varg skräms på flykten. Här först i den småländska seden att sammankalla gillet:

I de gamla wärendska byarne har nemligen af ålder varit brukligt, att åldermannen tutat ihop byalaget genom tutning i ett horn, som fick namnet af bya-namnet. Samma sed blev iakttagen vid de större gårdarne, så att herremannen, efter gammal sed, gick ut på förstugosten och blåste i sitt horn, när han ville hemkalla sitt folk till måltids. Äfven i de christna kyrkorna har samma fornsed varit bruklig, och sägnen förmenar, att en offerkyrka i ödligaste delen av Finveden, härav bekommit sitt ännu bibehållna namn af Tutaryd. (Hyltén-Cavallius 2, s. 452.)

Det framgår ej alltid av sammanhanget, om Hyltén-Cavallius med uttryck som *bockhorn*, *vallhorn*, *horn* och *tutehorn* åsyftar olika typer av horn, eller om han helt enkelt ger samma föremål varierad språklig dräkt. Jag är böjd att tolka honom enligt det senare, vilket skulle skänka konsekvens åt de annars något motsägande uppgifterna. I flera fall benämns t.ex. hornet utan grepphåll *tuthorn*, men en avbildning (2, s. 454, 456) av bockhorn med fyra grepphåll rubriceras likafullt *tutehorn*. Detta kan också förklaras med, att det i södra Sverige inte funnits språklig distinktion mellan olika blåshorn avseende mekanisk funktion. *Tuta* och *töta* har helt enkelt använts i betydelsen "blåsa i horn" och *tut(e)horn* som synonym till både *vallhorn* och *byhorn*.¹⁵ Från Västergötland rapporteras också, att hornet "rätt allmänt kallas 'töthorn'" (ULMA 1757, s. 45),¹⁶ varför vi varken kan sluta oss till, att med *tut*- och *töthorn* avses ett vallhorn utan grepphåll eller att *tut* blott avser en signal eller ett läte. Rietz uppger likaså, att byhornet i

Skåne (Norra Åsby) allmänt betecknats med *tudehorn*. (Jfr även *tataborn*, Dalsland VFF 568, s. 2—4.)

Vi vet, att vallhornets funktion i nordligaste Sverige huvudsakligen varit att skrämja de vilda djuren på flykten (se Szabo) och dess ljudhärmande benämningar belyses av denna funktion. Ur jämförelsevis detaljerade beskrivningar av vallhornet från Ångermanland utläser vi något om dess mekaniska funktion. Beskrivningarna överensstämmer härvid också med de bevarade hornen i Nordiska museet. Johan Nordlander berättar, att *tuthorn* tillverkades av en större bocks horn och visar i beskrivningen av speltekniken, att detta *tuthorn* troligen saknat grepphåll. Några sådana omnämns inte; däremot heter det (1885, s. 23):

...i den andra änden [myningen, min anm.] håller den tutande två eller flera fingrar, genom hvilas rörelser ljudet skall förbättras.

Att det s.k. *tuthornet* i norra Sverige saknat grepphåll framgår likaså i följande kortfattade tillverkningsbeskrivning (ULMA 15840, s. 101f.):

Hornet, vanligen ett högerhorn av en bock, iordningställdes på så sätt, att det efter kvickens avlägsnande avsågades ett lämpligt stycke från spetsen och försågs med ett borrhål ned mot hornets öppning. Sedan detta borrhål upptill formats till ett munstycke, ett hål för läderrem upptagits på hornets vassa framkant och hornet dessutom i stora öppningen jämskurits, var det färdigt att tagas i bruk. Att blåsa i hornet kallades att tuta.

I en anseelig mängd uppteckningar från Ångermanland kallas vallhornet för *tuthorn* och *tut(a)* används i betydelsen "att blåsa". Här skall några exempel anföras. "Varje flicka var försedd med 'tuthorn', ett krokigt bockhorn. Björnen skydde hornen..." (ULMA 2646:5); "Ett godt tut är vallgossens stolthet. — Själftva ljudet förefaller ej obehagligt, åtminstone för den, som är van därvid, men i björnens öron lär det ej vara någon skön musik." (ULMA 88:74, s. 7.) (Se även *stuthorn*: EU 22478 Norsjö Västerbotten och *tuthorn*: ULMA 7239, s. 65—66, Ljustorp Medelpad.) Följande berättelse, från Torsåker, ger en fascinerande bild av tron på och effektiviteten av *tuthorn* (EU 29685):

Nu hade jag just tänt grytan och gått ner till tjärn efter vatten för att skölja den. Då hörde ig ett tu tre en björn ryta och en ko råma så förskräckligt. Ig tillbaka i en fart till kokstan, fick tag i yxan och tuthornet och sprang uppöver berget. Då ig kom höll björn på att rivet juvret ur kon. Men ig töt och björn sprang.

I uppteckningar från Lappland har jag funnit teckningar av vallhorn, som ger möjlighet att direkt jämföra språkbruk med föremål. Den i Lappland vanliga termen *tjuthorn* används om bockhorn, på vilka jag ej, utifrån teckningarna, kunnat spåra grepphåll. "I Dorotea ha vi använt hornen av både bockar och nötkreaturen samt av renarna. Av bockhornen gjorde vi 'tjuthorna'" (EU 7441); "Ett s.k. 'tjuthorn' gjort av ett horn från en bock" (EU 9657, Vilhelmina); "Omkring halsen i ett snöre hängde ett 'tjuthorn', vilket var gjort av ett bockhorn ur vilket 'kvicken' borttagits" (EU 10655, Dorotea).

Ejdestam berättar från Hälsingland om hornblåsningen i samband med Valborgsmässoelden och kallar härvid hornen för *tjuthorn* (1944, s. 68). Även Moberg citerar en källa från Hälsingland: "Det var alltid den, som var hugge på

¹⁴ Här har jämförelser med SAOB:s pålitligare etymologier varit nödvändiga. Rietz' etymologier bör, enligt arkivchef Bengt Pamp vid DAL, tas med "en bra nypa salt" (brev till förf. 1979-04-09).

¹⁵ Att vallåtar blåstes i Småland på 1860-talet och att termen *vallhorn* användes om instrumentet vittnar följande passus ur Varend och Virdarne om: "Vallhornet är ännu inte bortlagt i den småländska skogsbygden, utan användes av vallhornen för att hålla geta-rasen på bettet." (Hyltén-Cavallius 2, s. 456.)

¹⁶ Leisiö söker också nyckeln till *pilli* (flöjter, klarinetter och fria aerofoner) i lingvistiska teorier. Termen är endast känd i finskt, kareliskt, estniskt och andra balto-finska språk. "Pilli has many organographical references like the corresponding concepts in other Finno-Ugric languages" (s. 49). Termen liknar dock flera indo-europeiska ord (*pipa*, *pibela*) och trots att lingvistikern hävdar dess onomatopoetiska ursprung vill Leisiö (s. 50) se termen som del i en transkulturation. Den finno-ugriska tiden gav dess grundläggande semantiska innehåll och indo-europeiska influenser bidrog med dess fonetiska struktur.

vallen, som skulle 'tjuta ut'; ingen vågade lösa (släppa ut kreaturen) förrän 'hugge' hade tjuta" (1955, s. 46, fotnot 4). Jämför också från Hälsingland ULMA 8177, s. 5: "Björn är lika rädd fö tjuthona somm fan, ha vi ahlte sagt"; ULMA 2284:10, s. 10: "Å då tjuta döm då, i dåna där tjuthorn döm kallare" och ULMA 2329:1, s. 18: "Vallhjonets utrustning bestod av näverskor, yxa, tjuthorn, sleketaska..."

Även i det gotländska språkbruket har jag funnit varianter av *tut* och *tjut* använda i samband med blåshorn och hornblåsning. I Gotlands Fornsal (inv.nr A 2956) förvaras ett kraftigt kohorn under namnet "Lausa Tåjta Horn", enligt arkivuppgift använt att "tåjta uti vid räfskall, då man om våren 'skäller ytturraf'." *Tjauthorn* förekommer också om ett bagghorn i Gotlands fiskerimuseum (inv.nr saknas). *Tjaut* har på Gotland även använts som beteckning på en avhängnad skogsbacke, därför att det "genljuder, när man ropar (tjäuter) i skogen" (Rietz).

Däremot är *tut*-, *tjut*- och *stuthorn* ovanliga i Dalarna. Detta beror dels på, att hornen framförallt använts som melodiinstrument och dels på ett något annorlunda språkbruk. *Bockhorn* och *oxhorn* förekommer som benämning på larmredskapen, medan t.ex. *tuthorn*, enligt några uppgiftslämnare, endast betecknat ett dåligt vallhorn; ett horn, som inte duger att borra grepphål på eller horn, som helt enkelt klingat dåligt.

I Norrland, där hornen huvudsakligen tjänat som larmredskap, är *tut*-, *tjut*- och *stuthorn* vanligast. I södra Sverige har uttrycken tydligtvis använts om vallhorn i allmänhet. Szabo sammanfattar (1970, s. 296):

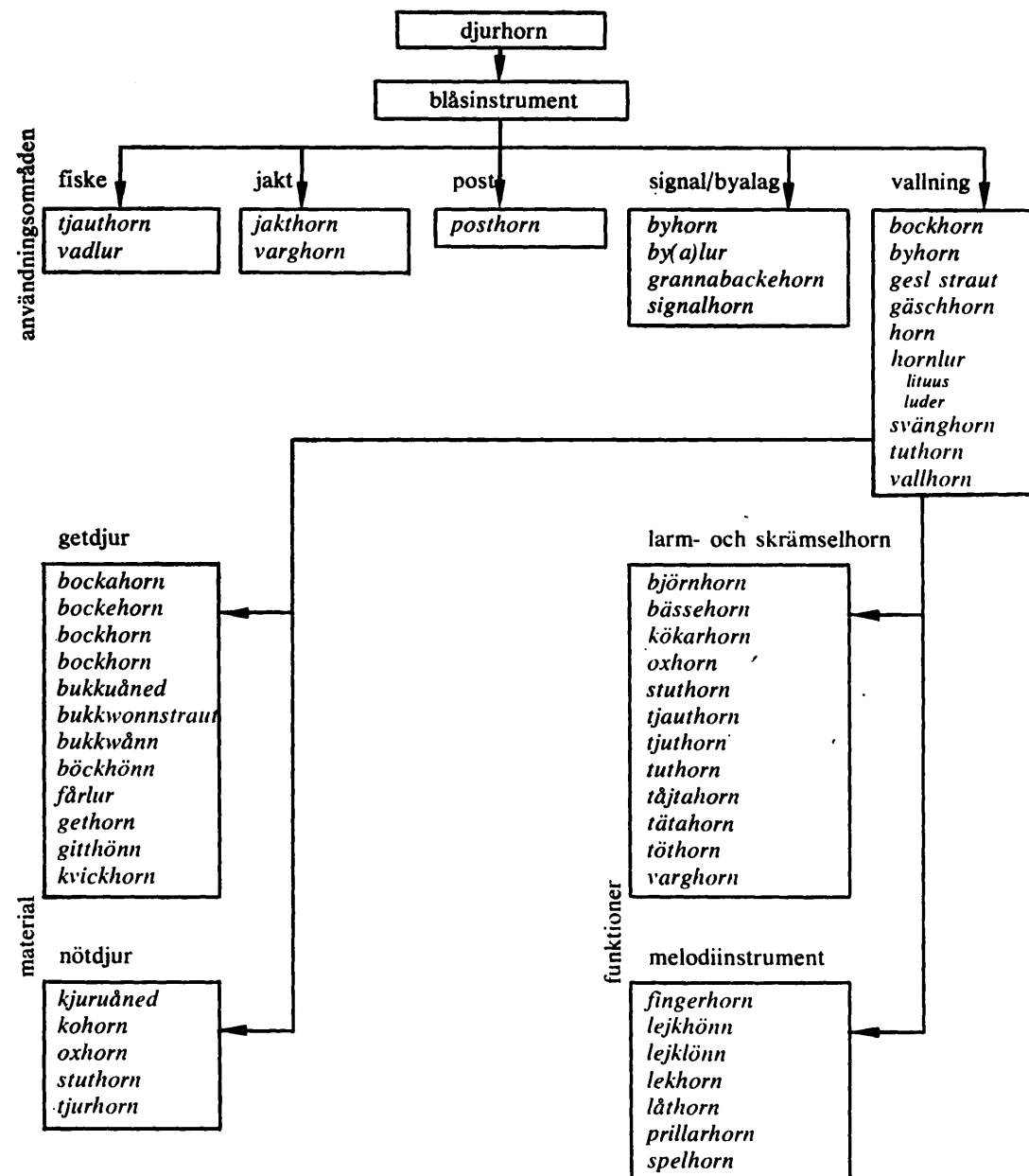
I Mellan- och Nordskandinavien var hornets huvudfunktion otvivelaktigt att skrämma bort rovdjuren från den betande flocken, varför det var viktigt, att det framkallade ett obehagligt ljud. Därför kunde man avvara fingerhål på blåshornen och denna funktion gav upphov till namnet 'tjuthorn'.

Med tanke på Skandinaviens och Östersjöområdets gemensamma traditioner i fråga om bl.a. musikinstrument (se t.ex. Moeck 1954, s. 75, fotnot 51), har jag ansett det värdefullt att något jämföra med språkbruket beträffande *horn*, *tuta* och *tuthorn* i Baltikum. Det förekommer t.ex. i Estlands svensksbygder en terminologi liknande den svenska. I flera varianter har jag påträffat termen *tuthorn*, varför närmare granskning är av intresse. Enligt Söderbäck (1940, s. 180f.) används följande termer för vallhorn: *teitt-hon* (Nuckö), *taitt-hön* (Ormsö) och *täitt-hon* (Rågöarna). ("Tö skriär som äit täit-hön", Du skriker som ett tut(töt)-horn.)

I genomgång av de finska folkliga aerofonerna anger Leisiö (1977) det gammalbaltiska *täure* — betecknande djurhornet som blåsinstrument — som roten till finskans *torvi* (trumpet, horn).¹⁶ Denna terminologiska släktskap ger Leisiö goda skäl för en intressant hypotes om herdeinstrumentens, främst djurhornens, spridning i Östersjöområdet. Leisiö (s. 49) anser det högst sannolikt, att

the western branch of Finno-Ugric population knew elements of the ancient Proto-Baltic culture more than 3000 years ago and nothing suggests that the Finno-Ugrians used any kind of trumpet instruments before those early contacts. For this reason I would maintain that when the Baltic Finns adopted the shepherd institution from the Balts they also adop-

Vallhornets terminologi i Sverige. En schematisk sammanfattning

ted a new kind of instrument, the trumpet, calling it TORVI. This must have happened some centuries B.C.

Det litauiska *tauras* har underkastats utförlig etymologisk granskning av Fraenkel (1965), som följer ordets vida förgreningar i hela Östersjöområdet. Särskilt stort intresse tilldrar sig i detta sammanhang lettiskans, av Leisiö refererade, *tāure*, som i flera av Fraenkels tyskspråkiga källor anges som "Jagd-, Hirten-, Waldhorn". Även i Kurschats' stora Litauisch-Deutsches Wörterbuch anges vid uppslagsordet *tuta* (och näraliggande varianter) "Horn" och "Hornblasen". Fraenkel anger *tūta* för "Rohrpeife, Schalmel, Trompete" och *tūtuoti* (jfr även *tutyti*) för "blåsa i horn". De litauiska och lettiska termerna (lettiska *tūtināt* = "tuta, blåsa") har, enligt Fraenkel, ursprunget i nord (platt-)tyskans *tuten*. Tilläggas bör också det gotiska uttrycket *þuthaurn*, som i tillgängliga källor anges som "trumpet". I Sehwers (1953) kulturhistoriska språkundelsökningar (av tyskans inflytande på lettiskan) hävdas dessa termers onomatopoetiska ursprung.

Det finns alltså goda skäl för att anse Leisiös hypotes rimlig. *Tuthorn* kan mycket väl vara den äldsta benämningen på vallhorn och dess förankring i de baltiska språken ger onekligen fog för Leisiös antaganden om herdeinstrumentens spridning till och i Östersjöområdet. Det finns dock anledning att här vara försiktig. Trots etymologiernas antydning om dessa termers onomatopoetiska ursprung bör man erinra sig det litauiska *tauras*' referens till "tjur" och "buffel" (jfr även latinets *taurus*). Man kan således inte utesluta att refererade termer ursprungligen helt enkelt använts i betydelsen "djurhorn".

Finger-, lek-, prillar-, spelhorn

Ett *fingerhorn* är i Hälsingland, enligt Dybeck (1846, s. 45) ett

vallhorn, som är försedt med flere fingerhål (således ett konstfullare än det vanliga vallhornet eller tuthornet). Det begagnas och i Dalarna, Verml., Vestmanland osv: och är det egentl. på detta, som de vackra vallmelodierna för horn utföras.

Till värmländskt språkbruk för Turesson (1, s. 122) *fingerhorn*. Termen förekommer även i rubrik (Jämtan 1935, s. 146) till ett vallhorn, som hittats 1812 i källargropen efter den första stugan, som byggdes i biurkälén (Ångermanland). *Fingerhorn* förekommer också, såsom Dybeck uppgivit, i Dalarna (se t.ex. ULMA 5536, s. 22f) även om benämningarna *spelhorn* och *lekhorn* här är vanligare.¹⁷ Levander & Björklund uppger för ändamålet namnen *spelhorn*, *lathorn* och *lekhorn*. De senare motsvaras av norskans *spellarhorn* och *lathorn* (Sevåg 1973, s. 34). Ett *spelhorn* är, enligt NM:s rapportör i Lima, Strand Gustaf Persson, ett "vallhorn försedt med tre fingerhål". I Djura uppges vallhornet vara utrustat med "sles-skräppa och spelhornä" (ULMA 3602, s. 38). Moberg (1955, s. 45) uppmärksammar också termen *lekhorn* som utbytbar mot *spelhorn*. I Lima och i gränstrakterna till Norge har *lejkhorn* använts om bockhornet med grepphål (ULMA 2305, s. 44), men även om bockhorn med påslående trätunga (Larsen 1977), vilket förstärker termens bindning till vallhorn med i någon mening ut-

vidgat tonförråd.¹⁸ — Dessa instrumentnamn ger, liksom *tut-* och *tjuthorn*, utan tvekan en god uppfattning om instrumentens användningar och människornas uppfattning om deras klang. Att "leka, spela och låta" är fjärran från vallhornets magiska styrka och inverkan på de vilda djuren.

Sevåg (1973, s. 34) definierar ett *prillarhorn*, som "et horn med fingerhol till å prille på" och anser vidare, att denna benämning varit "meir allkjent" än nämnda *spelar-* och *lathorn*. Så har dock inte varit fallet i Sverige. *Prillarhorn*, som för övrigt även omnämns av Sandvik (1948, s. 169) i samband med bockhorn med trätunga, förekommer i Värmland som namn bl.a. på de speciella djurhornsflojter, för vilka Moeck utförligt redogjort (1954, s. 65ff.).

Lärpipa, som förekommer i bildrubrik till bockhorn med fem grepphål hos Norlind (1930, s. 85) har jag ej kunnat binda till vallhorn. Namnet förekommer däremot ofta i skildringar av spelpipan i Sverige.

Finger-, grepp-, tappel-, väderhål

Vallhornets grepphål kallas i enlighet med andra blåsinstruments för *finger-* eller *grepphål*. I äldre språkbruk förekom i Dalarna bl.a. uttrycket *vädär-öl* (ULMA 10138, s. 31). *Väder* betyder utöver "väderlek" både "vind", jfr *nordanväder*, och "luft, anda, andedräkt" (jfr *släppa väder; dra väder*). *Väder-öl* kan alltså översättas med "lufthål".

De värmländska uttrycken *tabblar* och *tapplar* (Tu 1, s. 122) motsvaras i Småland av *tappelhål* (EU 8968) och i Östergötland av *trappelhål* och *tappelhål* (EU 17126, 3196). "Att tapla" förekommer även om violinspel och betyder ungefär "att med fingrarna vidröra" (jfr även Rietz: Tapla).

Slutligen skall här redovisas en inventering av dialektala uttryck för hornblåsning. Flera av dessa uttryck förekommer, även i andra landskap än där de här placerats. Ambitionen har snarare varit en terminologisk än en geografisk fullständighet. Vi bör här uppmärksamma, hur det intima sambandet mellan vokal och instrumental uppförandepraxis manifesterats i uttrycken för meddelelseteknik. Flera folkliga uttryck för sättet att larma och utföra vallåtar har den, som Moberg (1955, s. 38) uttrycker det, "dubbla betydelsen att såväl sjunga (ropa) som på horn (lur) blåsa vallåtar": *lulla* är t.ex., enligt Forsslund (2:8, s. 182), att "härma hornlåtar med munnen utan ord".

Bohuslän:	<i>Tua</i> (EU 32933) <i>Låla</i> (Arill 1924, s. 35) <i>Lulla</i> (VFF 680, s. 11)	Gästrikland:	<i>Dåra</i> (Ejdestam 1944, s. 122)
		Halland:	<i>Tulla</i> (VFF 841, 4352)
Dalarna:	<i>Kuja</i> (Dybeck 1846, s. 46) ¹⁹ <i>Kul</i> (ULMA 7910, s. 19) <i>Lärka</i> (ULMA 3040:1, s. 36)	Hälsingland:	<i>Tjula</i> (ULMA 8177, s. 5) <i>Tjuta</i> (ULMA 8080) <i>Lura</i> (ULMA 8166, s. 4)
Dalsland:	<i>Tuta</i> (ULMA 249555) <i>Lilla</i> (IFGH 2959, s. 35—36)	Jämtland:	<i>Skälla</i> (EU 23335) <i>Stut(a)</i> (ULMA 22152, s. 56) — även Väster- o. Norrbotten.

¹⁸ För hjälp med termininventering och korrekt stavning av Limamålets terminologi tackar jag Per Anton Moberg i Rörbäcksnäs.

¹⁹ Enligt OÖD häfte 17 endast betydelsen "locka".

¹⁷ *Låthönö* (EU 18945 Boda); *Låthorn* (EU 640 Enviken).

Medelpad: *Böla* (EU 35235)²⁰
 Uppland: *Låta* (Ejdestam 1944, s. 60)
 Värmland: *Ljomme* (Tu 2, s. 148)
Prutta (Tu 1, s. 122)
Gorme (TU 1, s. 122)

Källor och litteratur

- Arill, D.: Tro, sed och sägen. Göteborg, 1924.
 Baetke, W.: Wörterbuch zur altnordischen Prosaliteratur. 2. Aufl. Berlin, 1976.
 Berg, G. & Svensson, S.: Svensk bondekultur. Stockholm, 1934.
 Bergman, G.: Ord med historia. Stockholm, 1966.
 Bruzelius, N. G.: Allmogelivet i Ingelstads härad i Skåne under slutet av förra och början av detta århundrade. 2. uppl. Malmö, 1930. (1. uppl. Ystad, 1876.)
 C.20 — Latinskt-svenskt glossarium efter cod. Ups. C 20. Utg. av E. Neumann. Stockholm, 1918—1942. (Samlingar utg. af Svenska fornskrift-sällskapet. H. 153—154, 156, 179, 187.)
 Co.-Schr. — J. A. Comenius: Janua linguarum reserata aurea Cum Suetica Versione et Indice... Upläste Gyllene Tungomåls Dör... Här til Swenskan och itt fullkomligt Register bifogat Aff. M. Erico Schrodero Ubsal. Stockholm, 1640.
 Degen, D.: Zur Geschichte der Blockflöte in den germanischen Ländern. Kassel, 1939.
 Draeger, H. H.: [Richtlinien für eine etymologische Klassifikation der Musikinstrumente]. [Referat av diskussionsinlägg i] Die Musikinstrumente in Europa vom 9. bis 11. Jahrhundert. (Internationale Gesellschaft für Musikwissenschaft, Bericht über den neunten internationalen Kongress, Salzburg 1964. Kassel etc., 1966. Draegers inlägg s. 182—183.)
 Dybeck, R.: Svenska vallvisor och hornlåtar. Stockholm, 1846.
 E. — C. P. Ekblad: Liber memorialis latinus, eller Latinsk minnes-bok. Västerås, 1769.
 Västergötland: *Töta* (ULMA 21788, s. 12f)
Tulla (Dybeck 1846, s. 49)
 Västmanland: *Lulla* (ULMA 6390, s. 18f)
 Eggebrecht, H. H.: Studien zur Terminologie der Musik. Wiesbaden, 1955.
 Eggebrecht, H. H.: Bericht über das Handwörterbuch der musikalischen Terminologie. (AfMw 1968, s. 241—277; 1970, s. 214—222.)
 Ejdestam, J.: Årseldarnas samband med boskapsskötsel och åkerbruk i Sverige. Uppsala, 1944.
 Elschek, O.: Historische Quellentypen der Instrumentenkunde und die ihnen angemessenen quellenkritischen Methoden. (Studia instrumentorum musicae popularis. 4. Stockholm, 1976, s. 10—30.)
 Emsheimer, E. & Stockmann, E.: Vorbemerkungen zu einem Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente. (Acta musicologica 1960, s. 47—50.)
 Eriksson, M.: Hjäll och tarre samt andra ord för översång och övervåning. Ett ordhistoriskt och ordgeografiskt bidrag till sångens och bostadens historia. Uppsala, 1943. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A. 4.)
 Erixon, S.: Redskapsstudier från Gustav Adolfs-utställningen. (Fataburen 1933, s. 243—280.)
 Erixon, S.: Folklig telegrafering. Stockholm, 1937. (Svenska kulturbilder. N.F. 4.)
 Fl — Flores och Blanzeflor. En kärleksdikt från medeltiden. Efter gamla handskrifter af G. E. Klemming. Stockholm, 1844. (Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet. 1.) — Handskrift från 1430—1450.
 Forslund, R.: Om horn och pipa på Skansfesten 17 juni 1973. (Skansvakten. Elf-

- dalens hembygdsförenings midsommar-tidning 1975, s. 24.)
 Forsslund, K. E.: Med Dalälven från källorna till havet. Stockholm, 1919—1936.
 FR — Hertig Fredrik af Normandie. En medeltidsroman. Efter gamla handskrifter på svenska och danska af J. A. Ahlstrand. Stockholm, 1853. (Samlingar utg. af Svenska fornskrift-sällskapet. III:2.) — Handskrift från 1430—1450.
 Fraenkel, E.: Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg & Göttingen, 1962—1965.
 Glunz, F.: Die alte Eckernmast in der Stadt Mendischen Waldemei. (Zeitschrift des Vereins für rheinische- und westfälische Volkskunde 16. Elberfeld, 1919.)
 Granlund, J.: Drag ur de skånska husmännens levnadsförhållanden. (Notiser från Arbetarnas kulturhistoriska sällskap 1942.)
 GU — Glossarii latino-svethici specimen vetustum. E codice mscr. Bibliothecae Reg. Acad. Upsal. Diss. Ups. praes. J. H. Schröder, 1845.
 Gustavsson, A.: En källkritisk granskning av folklivsuppteckningar. Lund, 1975.
 Hammerstein, R.: Die Musik der Engel. Untersuchungen zur Musikanschauung des Mittelalters. Bern & München, 1962.
 Hyltén-Cavallius, G. O.: Wärend och wårdarne. Del 1—2. Stockholm 1863—1868.
 af Klintberg, B.: När djuren kunde tala. (Sista lasset in. Studier tillägnade Albert Eskeröd 9/5 1974. Stockholm, 1975, s. 269—298.)
 Kunz, L.: Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslovakei. Teil 1. Leipzig, 1974. (Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente. 1:2.)
 Kurschats, F.: Wörterbuch der litauischen Sprache. Halle, 1870—1883.
 Larsen, H.: Bockhorn med påslående trä-tunga. En anmälan. (STM 1977:2, s. 71—78.)
 Leisjö, T.: The taxonomy and historical interpretation of the Finnish pastoral aerophones. (Studia instrumentorum musicae popularis. 5. Stockholm, 1977, s. 45—50.)
 Levander, L.: Dalmålet. Beskrivning och historia. 1—2. Uppsala, 1925—1928.
 Levander, L.: Ord och sak. Språkvetenskap

- och kulturhistoria inom svensk allmogeforskning. Stockholm, 1936. (Verdandis småskrifter. 383.)
 Levander, L.: Övre Dalarnas bondekultur under 1800-talets förra hälft. 1. Lund, 1943.
 Levander, L. & Björklund, S.: Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. D.1.) Uppsala, 1961—.
 Lidman, H. (red.): Fäbodlar. Stockholm, 1963.
 Lindholm, P. A.: Hos lappbönder. Skildringar, sägner och sagor från södra Lappland. Stockholm, 1884.
 Lund, C.: Riksinventeringen och gråbrödraklostret. Stockholm, 1977 (stencil). (Riksinventeringens rapport. 10.)
 MB — Svenska medeltidens bibelarbeten. Efter gamla handskrifter utg. af G. E. Klemming. 2. Stockholm, 1853. (Samlingar utg. af Svenska fornskrift-sällskapet. H. 20, 24.) — Texthandboken från 1430—1450.
 MD — Svenska medeltids-dikter och rim. utg. af G. Klemming. Stockholm, 1881—1882. (Samlingar utg. af Svenska fornskrift-sällskapet. H. 78—80.) — Trol. förf. omkr. 1450.
 Moberg, C.-A.: Om vallåtar. [1]. (STM 1955, s. 7—95.)
 Moeck, H. A.: Die skandinavischen Kernspaltflöten in Vorzeit und Tradition der Folklore. (STM 1954, s. 56—83.)
 Nicolovius (pseud. för Nils Lovén): Folk-lifvet i Skytts Härad i Skåne wid början af 1800-talet. Barndomsminnen. 3. uppl. Lund, 1908. (1. uppl. Lund, 1847.)
 Nettl, B.: Theory and method in ethnomusicology. London & New York, 1964.
 Nordlander, J.: Fäbodväsendet i Angermanland. Stockholm, 1884. (Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. 1884:5.) — S. 23.
 Norlind, T.: Svensk folkmusik och folk-dans. Stockholm, 1930.
 Nyman, A.: Lurar, horn och lockrop. (Fäbodlar, red. H. Lidman, 1963, s. 134.)
 Olsson, Erikhans, H.: Fäbodlar och fäbodliv i Boda på 1800-talet. (Dalarnas hembygdsbok 1940.)
 P — Jonas Gothus Petri, Dictionarium.

²⁰ I småländskt språkbruk förekommer även "att blåsa i en bö". En *böl* anges i Knäredsmålet som en trälur (Wangö 1963).

- Latino-sveco-germanicum... Linköping, 1640.
- Rehnberg, M.: Blå välling — sur sill. Stockholm, 1967.
- Rietz, J. E.: Svenskt dialektlexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket. 1862—1867. Fotolitografisk reproduktion med efterskrift av Sven Benson. Lund, 1962.
- Sandvik, O. M.: Musik i Gudbrandsdalen. Oslo, 1948.
- Schwerts, J.: Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen, vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen. 2. Aufl. Berlin, 1953 (1. uppl. Leipzig, 1936.)
- Sevåg, R.: Det gjallar og det læt. Oslo, 1973.
- Sevåg, R.: Lur (Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Malmö. Band 11. 1966.)
- Stockmann, E.: Die europäischen Volksmusikinstrumente. Möglichkeiten und Probleme ihrer Darstellung in einem Handbuch. (Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. 10. 1964.)
- Svensson, S.: Svensk etnologi. Stockholm, 1974.
- von Sydow, C. W.: Det ovanliga i tro och sägen. (Folkdikt och folktro, utg. A.-B. Roth. Lund, 1973.)
- Szabo, M.: Herdar och husdjur. Stockholm, 1970. (Nordiska museets handlingar. 73.)
- Söderbäck, P.: Rågöborna. Stockholm, 1940.
- Södersten, A.: Um ien strautblåser. (Skansvaken. Elfdalens hembygdsförenings midsommartidning 1967.)
- Söderwall, K. F.: Ordbok öfver svenska medeltidsspråket. Lund, 1884.
- Turesson, G.: Värmländska kulturtraditioner. Stockholm. 1. Äldsta dikten och musiken. 1960. 2. Säterlivets arbetssånger. Ritualdanser. Jämförande europeiska lockrop. 1963.
- Walén, S.: Musikinstrumenttermer i äldre svenska lexikon. (STM 1948, s. 5—40; 1949, s. 5—82.)
- Wangö, J.: Ordbok över knäredsmålet. Lund, 1963. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund. 14.)
- Wessén, E.: Våra folkmål. Lund, 1967.

Förkortningar

AfMw	Archiw für Musikwissenschaft	SAOB	Svenska akademiens ordbok
DAL	Dialekt- och ortsnamnsarkivet i Lund	SIMP	Studia instrumentorum musicae popularis
EU	Etnologiska undersökningen, Nordiska museet, Stockholm.	STM	Svensk tidskrift för musikforskning
IFGH	Saml. i VFF	Tu	Turesson, G. Se litt.fört.
LUF	Lunds universitets folklivsarkiv	ULMA	Dialekt- och folkminnesarkivet, Uppsala
OÖD	Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. Se litt.fört. Levander-Björklund	VFF	Institutet för folklöre, Göteborg